

Nyelvi tervezés a kisebbségi nyelvoktatásban

A nyelvi tervezés fogalma kezdetben még igen szűk vonatkozási területet foglalt magában: „a harmadik világbeli országok bonyolult nyelvi helyzetének tanulmányozására és a problémák megoldására irányuló tevékenységet jelentette.” (5) Napjainkra azonban már jóval szélesebb jelentéssel bír: olyan tevékenységet jelöl, amely valamennyi nyelvi közösség nyelvhasználati problémájának megoldására irányul.

A Világirodalmi lexikon meghatározása szerint a nyelvi tervezés lényege: „a nyelvhasználatban mutatkozó hiányok pótlása, a fejlődés tervszerű irányítása a szükségleteknek megfelelően.” Célja pedig, *Lőrincze Lajos* szavaival: „a nyelvet alkalmasabbá tenni alapvető feladatának, a kommunikációnak a betöltésére. Felmérni a jelenkori nyelv állapotát, pótolni, ahol hiány mutatkozik, kiiktatni, háttérbe szorítani a fölöslegesnek ítélt nyelvi formákat, felderíteni és megszüntetni a kapcsolat létrejövését gátló tényezőket.”

A nyelvi tervezésnek két területe van: állapot- és helyzettervezés. Az előbbi a nyelv belső tervezését – rendszerével, szerkezetével kapcsolatos tevékenységet –, az utóbbi pedig a külső tervezést: különböző nyelvek egymáshoz való viszonyát, használati körének szabályozását jelöli. (5)

Írásom csak egy szűk környezetre, a vajdasági magyarság nyelvhasználati kérdéseire és a problémák esetleges megoldási lehetőségeire összpontosít, ezért megmarad az állapottervezés területén, azon belül is csak néhány részterületet próbál érinteni.

A nyelvi tervezés szükségessége a vajdasági magyarság körében

A nyelv alapvető célja a kommunikáció lehetővé tétele. A nyelvi tervezés célja pedig, hogy a kommunikáció eszköztét – a nyelvet – hatékonyabbá tegye feladata betöltésében. Vajon mennyire indokolt a nyelvi tervezés a mi esetünkben?

Ha azonos nyelvet beszélők között kommunikációs zavar lép fel abból adódóan, hogy az egyik fél a másik számára ismeretlen elemeket vagy szabályokat alkalmaz – és ez a jelenség általános méretűvé válik –, akkor indokoltnak tűnik e jelenségek kiküszöbölésére irányuló törekvés. Esetünkben ilyen kommunikációs zavar nem csak akkor lép fel, amikor egy magyarországi magyar és egy vajdasági magyar nyelvhasználó próbálja megérteni egymást. Olykor fellép két vajdasági magyar közt is, ha azok más-más területről származnak. Azok a vajdasági magyarok, akik többségében szerb anyanyelvű környezetben élnek, gyakran fejezik ki magukat olyan módon, hogy azt a magyar környezetben élők nem vagy nehezen értik meg.

A nyelvi interferencia minden változatára bőven találunk példát régióinkban. Ezek azok a tényezők, amelyek a fent említett kommunikációs zavart előidézik. Példaként az újvidéki Magyar Tanszék egy hallgatójának – jövőendő magyar tanárnak – egy mondatát idézem, amelyhez hasonlóan nagyon sokat hallhatunk, nem csak az átlagos magyar vajdaságiaktól, de az említett egyetem sok hallgatójától is. Csak emlékezetből idézem azt a

mondatot, amely a kollégiumba való bejutáshoz szükséges idő- és idegőrlő adminisztrációs folyamat ecsetelésekor hangzott el: be kellett mennem a knyizsarába uplatnicát venni, aztán azt befizetni a Polyoprivrednán, és utána ezekkel újra sorban állni a dómban.

A magyar nyelv elszerbesülésének ezt a problémáját nagy mértékben súlyosbítja, hogy ugyanúgy jelen van az értelmiség körében, mint a társadalom más rétegeiben.

Ez pedig a nyelvi tervezés szükségességének egy másik okához vezet, nevezetesen, hogy az értelmiség sem – amely bizonyos mértékben mintát ad a nyelvhasználatra, és mindenképpen befolyásol jó vagy rossz irányban – tud jó példát mutatni. Természetesen vannak kivételek. Vannak orvosok, tanárok, akik igyekeznek tisztán és jó magyarsággal beszélni. Az ilyen irányú, egyre gyakoribbá váló törekvés a nyelv művelők számára is ösztönzést jelent.

Sajnos azonban a vajdasági magyar nyelv művelésnek elég szűkös tere van. Az a néhány rádióadás, újságcikk csak egy szűk réteghez jut el, a társadalom mélyebb rétegeibe nemigen tud behatolni. Bár a magyarországi rádió- és TV-adások eljutnak az északi területeken élőkhez, és ezeknek valóban van is pozitív hatásuk, de sajnos épp a problémásabb déli és bánati részekre már nem érnek el. Ezenkívül a magyarországi nyelv művelő adások a Vajdaság nyelvi problémáinak kérdéseiben nem tudnak segítséget nyújtani.

Végül megemlítendő még a nyelvpolitika kérdése. Jó nyelvpolitikával valószínűleg javítani lehetne a nyelv művelő intézmények helyzetén is. Sajnos azonban országunk nyelvpolitikája még inkább súlyosbítja helyzetünket. Csak egyetlen ilyen tényezőt említek meg. Mivel gyakorlatilag csak egy hivatalos nyelv van – a szerb –, és minden hivatalos ügyet csak ezen a nyelven lehet intézni, az ehhez szükséges speciális kifejezések magyar megfelelője hiányzik a köztudatból. Ennek következtében fordul elő, hogy bár szeretnénk tisztán magyarul beszélni, ez mégse sikerül teljesen.

Itt kell felidézniünk *Tabajdi Csaba* egy előadásának néhány súlyos, komolyan megfontolandó mondatát: „Egy jó kisebbségi nyelvpolitika a kisebbségi anyanyelvhasználatnak szükséges, de nem elégséges feltétele, ugyanis semmiféle nyelvpolitika (...) nem tud teljes mértékben hatni a nyelvi folyamatokra. (...) Ahhoz, hogy egy kisebbség megőrizze anyanyelvét, maguknak az érintetteknek az erőfeszítése is szükséges.” (8)

Természetesen ez a néhány indok csak egy kis töredéke mindazoknak a nyelvi problémáknak amelyek a vajdasági magyarság nyelvhasználatában ma megtalálhatóak. Jelen felmérésnek csak az a célja, hogy alátámassza a nyelvi tervezés sürgős szükségességét, és ezért csak néhányat emelt ki a legjellemzőbb kérdések közül.

A feladatok kijelölése

Lássunk most néhány lehetséges területet – szintén a teljesség igénye nélkül –, amelyet a nyelvi tervezésnek talán érdemes lenne érinteni.

Tabajdi Csaba fent idézett fejtegetése a nyelvpolitikára vonatkozóan az eredményes nyelv művelés eredményének feltételeként a nyelvhasználók nyelvi kérdések iránti érdeklődését határozza meg. Talán a nyelv művelés legnehezebb feladata ennek az érdeklődésnek a felkeltése az átlagos nyelvhasználóban. Viszont amíg nem tudunk elérni ezekhez az emberekhez, túl sok eredményt fáradozásaink terén nem várhatunk.

Sajnálatos tény, hogy a vajdasági magyarságnak – ami a nemzet fennmaradását illeti – a magyar nyelv helyes használatának nehézségei mellett egy sokkal súlyosabb problémája is van. Nevezetesen az, hogy egyáltalán beszél-e a magyar nyelvet. Nagyon sok vegyesházasságban, de tiszta magyar házasságban is a gyerekek már egyáltalán nem tudnak magyarul, mert szüleik nem tanították meg őket. Ez pedig azt jelenti, hogy a baj orvoslását már mélyebb szinten kell elkezdni. Egyre több családban fordul elő ez a jelenség és egyre veszélyesebb méreteket ölt azok száma, akik nem tartják fontosnak azt, hogy milyen nemzethez tartoznak. A nyelv romlása kisebbségi környezetben kétségtelenül en-

nek a folyamatnak az első tünetei közé tartozik. A mi esetünkben azonban sajnos úgy látszik, hogy ez a betegség elég súlyosan – bár talán még nem végzetesen, ezért feltétlenül orvoslásra szorulóan – eluralkodott. E pontot lezárandó ismét Tabajdi Csabát idézem: „Ahhoz, hogy egy kisebbség, egy nyelv fennmaradjon, nagyon sok tényezőnek kell egyszerre megvalósulnia. Ahhoz, hogy egy kisebbség megmaradjon, pozitív diszkriminációra, a többség elfogadó magatartására van szükség. Nem csak arra van szükség, hogy legyenek ennek megfelelő garanciális intézményi keretek, hanem van egy harmadik, nagyon fontos feltétel is: a kisebbség meg akarjon maradni annak, ami.” (8) A feladat tehát elérni azt, hogy a kisebbség meg akarjon maradni, ebben pedig a nyelvművelésnek is igen nagy szerepe van: „az anyanyelvhasználat ma a kisebbségek megőrzésének legfőbb feladatai közé tartozik.” (8)

Ahhoz, hogy a kisebbségi nyelven beszélők anyanyelvüket szívesen használják, az is szükséges, hogy ez a nyelv a lehető legalkalmasabb legyen a használatra. Meg kell alkotni például azokat a szavakat, amelyeknek nincs meg a magyar megfelelőjük. Nagyon sok olyan kifejezés is van, amelyet magyarul is meg tudunk fogalmazni, de ezeknek ismerete nem jut el az átlagos nyelvhasználóhoz. Ezért is van szükség a fentebb említett népszerű nyelvművelésre.

A nyelv alkalmasságára vonatkozóan Tabajdi Csaba a következőt állapította meg: „Egy kisebbségi nyelv szempontjából kulcsfontosságú, hogy milyen a társadalmi presztízse annak a nyelvnek, és mennyire hasznosítható az a nyelv a társadalmi mobilitásban, vagyis tudja-e a kisebbség egzisztenciálisan használni és hasznosítani nyelvét az életben.” (8)

Nyelvi tervezés az oktatásban

Térjünk most rá arra a kérdésre, amely e terepszemle középpontjában áll: az oktatásra. *Deme László* szavait idézem indokként, arra vonatkozóan, hogy miért tartom olyan fontosnak a nyelvi tervezés kérdésén belül az oktatás szerepét: „szervesen megalapozott (azaz anyanyelvi) gondolkodási készsége tekintetében minden növendékük azon a szinten fog élni és működni, amelyet az iskolában elért.” (1) A nyelvhasználat milyensége iránti igény megalapozásában valóban az iskolának van az egyik legnagyobb szerepe. Ha megoldható lenne, hogy a legalsóbb osztályoktól kezdve elsősorban a magyartanárok tevékenysége ennek az igénynek a kialakítására irányulna, valószínűleg jobb eredményeket lehetne elérni a nyelvművelés más területein is. Jó módszerekkel elérhető lenne, hogy a gyerekek nagyobb része maga is érezze a felelősségét annak, hogy hogyan használja anyanyelvét.

Lássunk most néhány konkrét problémát és lehetséges megoldást!

Napjaink elgépiesedett társadalmában a szóbeli kifejezőskultúra mindinkább háttérbe szorul. Egyre nehezebben tudjuk gondolatainkat élőszóban a legmegfelelőbben kifejezni. Kétnyelvű társadalomban ez a probléma még súlyosabb. Minél többet használja valaki a második nyelvet – iskolában, munkahelyen –, annál nehezebben küzd meg annak az első nyelvre gyakorolt hatásával. A két nyelv határai állandóan összemosódnak tudatában. Tehát ebben a környezetben a beszédkészséget nem csak a fent említett jelenség gyengíti, hanem a második nyelv állandó jelenléte és zavaró hatása is. Az ilyen környezetben felnövő gyerekek sajnos szüleiktől sem kaphatnak segítséget, mivel ők is ugyanezekkel a nehézségekkel küzdenek, és számos hibát ők maguk örökítenek át gyermekeiknek.

Ezért tűnik az egyik legkézenfekvőbb megoldásnak az iskolai nyelvművelés és beszédkészség fejlesztés. Ez utóbbi *Fülöp Lajos* szerint (4) kétirányú kell, hogy legyen: a beszédtechnika fejlesztése (hangképzés, mondat-, ill. szövegfonetika), és a megfelelő beszédalkotás tanítása. Ugyanez a tanulmány foglalkozik azzal is, hogy hogyan lehetne a tanulók szóbeli kifejezőskultúráját fejleszteni: „A nyelvhasználat-központúság elve az

anyanyelvi nevelés központjába a szöveget állítja. A nyelvhasználat pedig elsősorban a beszéd alkalmával valósul meg. A korábbi tantervek anyagában főként a leíró nyelvtan rendszere érvényesült; ebből viszont az következett, hogy a nyelvművelés tudnivalói elsősorban a hangtani, szótani és mondattani ismeretekre épültek (...). A mostani tantervek a nyelvhasználatra alapozódnak, így a megnyilatkozások vizsgálatát is az élő közlésekhez kötik. Ezért az anyanyelvi órák központjába egyre inkább a szövegnek (beszéd-, illetve írásműnek) kell kerülnie. A tantervek fontos újítása a beszédművelés előtérbe helyezése, az írásbeli és a szóbeli kifejezőképesség fejlesztésének az egyensúlyba állítása. Ezáltal is az élő szó társadalmi jelentőségét kívánják hangsúlyozni.” (4) Felhívja a szerző a figyelmet arra is, hogy a tisztán elméleti nyelvtanítás mellett nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a nyelvtani szabályok gyakorlati jelentőségére, a közlésfolyamatra, a nyelv működésére. Ezt a nézetet képviselik Deme László alábbi szavai is: „nem az ismeretek nyújtása, hanem az ismeretek tudatosítása a nagyobbik súlyú: s nem is az elmélet elsajátíttatása, hanem a gyakorlati nyelvhasználat szintjének emelése.” (1) A kisebbségi anyanyelvoktatásnak pedig még ezen felül is vannak feladatai: „pótolnia kell azt, ami a saját kis társadalmának »nyelvi légkörében« épp hogy nincsen és ellensúlyozni sok mindent abból, ami benne nem kívánatosan van.” (1)

Azonban ez a törekvés még egy nyelvű környezetben sem elégséges. „Az anyanyelvi nevelés sokrétű kívánalmainak a teljesítésére egyetlen tantárgy – a többi segítségével – aligha képes.” (4) Vajmi keveset ér a magyar szakos tanár legnagyobb erőfeszítése is, ha tanulói más órákon, más tanárokkal szemben megengedhetik maguknak a helytelen beszédet, pongyola stílust.

Még valami szükséges ahhoz, hogy a magyartanár nyelvművelése eredményes legyen: fel kell keltenie a tanulók érdeklődését a nyelvi kérdések iránt. A Nyelvművelő kézikönyv szerint az iskola feladata éppen ez: „A nyelvünk jelenét és jövőjét szolgáló intézmények közül különlegesen fontos szerepe van az iskolának; ez keltheti fel az érdeklődést a nyelv, a nyelvhasználat kérdései iránt, ez adja meg az alapismereteket, alapozza meg a nyelvszemléletet, s alakítja ki – sokszor egy életre – a nyelvi ízlést.” (7)

Mégis, a magyar nyelv mely változata az, amire az iskolának nevelnie kell? Kisebbségi környezetben nem célszerűtlen ezzel a kérdéssel is foglalkozni. Fülöp Lajos, idézett tanulmányában, a következőket írja erről: „Az iskola természetesen a normatív nyelvhasználatot tekinti irányadónak. Más kérdés, hogy a tanulók nagy része mind a mai napig területi nyelvváltozatot, nyelvjárást vagy regionális köznyelvet beszél. A nyelvi egység megközelítése azonban nem jelentheti a nyelvjárási jelenségek kíméletlen üldözését; sőt – ahol lehetséges – éppen ezek tudatosításával, összehasonlító vizsgálódással lehet elősegíteni a viszonylag egységes nyelvhasználat elsajátítását.” Felismerve az adott környezet területi nyelvváltozatának értékeit kell megtanítani a tanulóval azt a nyelvet jól használni, amelyet magáénak érez – a helytelenségektől megtisztítva, de az értékes sajátságoktól meg nem fosztva. A nyelvi tervezés célja egyrészt a nyelvet rongáló, annak rendeltetését akadályozó elemekre, jelenségekre való rámutatás, másrészt az egészséges, a nyelvet gazdagító különbségek megőrzése. A nyelvi tervezés ilyen irányú feladatáról ír *Einor Haugen* is: „A nyelvi tervezés lényege inkább a »rendelkezésre álló nyelvi formák értékelése a közülük való választás révén.« Még tömörebben így fogalmazhatnánk meg: a nyelvi tervezés a nyelvi változás értékelése.” (2)

A nyelvművelés eredményességének néhány feltétele

Látjuk tehát, hogy mennyire fontos az iskola szerepe a nyelvművelésben. Azonban ez a nyelvhasználó közösség szükségleteit a beszédkultúra terén csak alapszinten elégíti ki. A nyelvi tervezésnek a társadalom más rétegeihez is el kell jutnia. „(...) azt a választalat, amely a nyelv és a nyelvtan között fennállt, az iskolai gyakorlat (tisztelet a kivételnek)

nem tudta maradéktalanul lebontani. Nem számoltunk eléggé a szociolingvisztikai szempontokkal sem; nevezetesen: bár a személyiségfejlesztés legtervszerűbb színtere az iskola, a nyelvi hatás nem választható el attól a társadalmi környezettől, amelyben a tanulók élnek. Vagyis az anyanyelvi nevelésnek ki kell lépnie a megszokott keretek közül, figyelemmel kell kísérnie a tanórákon kívüli tényezőknél a növendékekre gyakorolt hatásait is.” (4) Arról, hogy a nyelvművelésnek milyen területeken kell tevékenykednie, Tabajdi Csaba a következőket állapította meg: „Ahhoz, hogy egy kisebbség megőrizze nyelvét – ez a magyar kisebbségek esetében is igaz –, tudjuk, hogy három alapvető szint kell: a családban beszéljék; legyen rá lehetőség, hogy az iskolában is használják; a közéletben is tudják használni nyelvüket.” (8)

Hogyan lehetne egy kisebbségi környezetben – annak minden megszorítottságával és nehézségével – ilyen széleskörű feladatokat elvégezni? Hogyan lehetne a nyelvi tervezésre vonatkozó elméletet átvinni a gyakorlatba? *Eőry Vilma* a nyelvművelés új feladatairól szóló előadásában szervezett nyelvművelésről beszél: „Bármilyen alapos ismeretekkel rendelkezzen is az egyes nyelvművelő a nyelv történetéről, rendszeréről, működéséről, a mindennapi, de nem napi jelentőségű nyelvművelő munkára is csak akkor alkalmas igazán, ha különleges egyéniség, ha jó tudós, széles látókörű ember és jó pedagógus. Felelős, a mindennapi feladatokon túlmutató nyelvművelő, esetleg nyelvtervező munkára azonban inkább csak jó irányítású, nagyobb munkacsoport képes.” Olyan intézményekre és csoportokra lenne szükség, amelyek a nyelvi tervezés egyes területeinek irányítói, összefogói lehetnének. Végül az anyanyelvhasználat presztízs-növelésének még egy lehetőségként Tabajdi Csaba szavait idézem – a közéleti személyiségek felelősségére vonatkozóan: „Leginkább egy olyan anyanyelvvédő mozgalom lehetne eredményes, amit a szellemi, a gazdasági és a politikai elit együttesen indítana el.” (8) Valószínűleg ahhoz is egy jól szervezett nyelvművelő csoport munkájára lenne szükség, hogy a közélet e képviselői megértsék, hogy nyelvhasználatukkal mintát adnak, és hogy komolyan vegyék felelősségüket.

Összegzésül

A vajdasági nyelvi tervezés igen szerteágazó feladatai közül csak néhányat mutattam be, leginkább csak az említés szintjén. Különös hangsúlyt az oktatás terén látott problémákra és megoldási lehetőségekre igyekeztem fektetni. A vajdasági magyar nyelv használata terén valóban sok a nehézség, aminek kiküszöböléséhez komoly munkára van szükség. A teljes tökéletesség kergetése nyilván nem lehet célunk, de az igen, hogy nyelvünket megőrizzük és a lehető legalkalmasabbá tegyük alapvető feladatának a betöltésére. Ezt a célt – egy kicsit szebben – Kosztolányi így fogalmazta meg: „A nyelvet, mely eleven, folyton változó és fejlődő folyamat, sohasem lehet véglegesen »rendbehozni«, kisöpmöri és fényesre kefélni, de annyit igenis elérhetünk, hogy az öntudat résen álljon és csöndben, rejtetten munkálkodjék.” (6)

Felelősségünket súlyosbítja, hogy esetünkben nyelvünk ápolása nem csak esztétikai vagy kulturális kérdés, hanem nemzetünk megmaradásának alapvető kérdése is.

Irodalom

- (1) DEME László: *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Madách Kiadó, Bratislava, 1970.
- (2) HAUGEN, Einar: *Nyelvészet és nyelvi tervezés*. In: *Nyelvi tervezés*. szerk.: TOLCSVAY NAGY Gábor. Universitas, Bp, 1998.
- (3) EŐRY Vilma: *A nyelvművelés új feladatairól*. Magyar Nyelvőr 1993/4. sz. 453–455. old.
- (4) FÜLÖP Lajos: *Középiszkola és nyelvművelés*. Magyar Nyelvőr 1993/4. sz. 458–462. old.
- (5) KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp, 1995.
- (6) KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pár szó a nyelvújításhoz*. In: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp, 1985.
- (7) *Nyelvművelő Kézikönyv* 2. szerk.: GRÉTSY László, KOVALOVSKY Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp, 1985.
- (8) TABAJDI Csaba: *Nyelvi jogok határainkon belül és kívül*. In: *Kiút a csapdából? Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp, 1998.